

DEONTIC MODAL SEMANTICS AND ITS EXPRESSIONS  
IN THE OLD GEORGIAN LANGUAGE

დეონტური მოდალური სემანტიკა და მისი გამოხატვის ენობრივი საშუალებები  
ძველ ქართულ ენაში<sup>1</sup>

**Maguli Ghambashidze**

PhD student, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University  
Tbilisi, I. Chavchavadze Ave. 1, 0179, Georgia,  
+995593461085, +995598521205, [gambashidzemaguli@yahoo.com](mailto:gambashidzemaguli@yahoo.com)  
<https://orcid.org/0000-0001-9648-8132>

**Abstract.** Scholars distinguish three main types of modality: dynamic, deontic and epistemic (in their turn, these three types distinguish various semantic nuances). Each type of modality is expressed differently in different languages. Analysis of these means is one of the important directions of contemporary linguistics. Taking into account the topicality of the study of modality in contemporary linguistics, we aim at the study of modal semantics and systematic analysis of language means expressing this semantics based on the empirical material of the Old Georgian language. In this given article from the very beginning of the Georgian language, each type of modality and modal semantics were realized by diverse language means according to the old Georgian translated and original texts based on the corpus research. Also, the existence and productivity of the deontic language means revealed in the Middle Georgian texts.

The work has analyzed I and II Imperative screeves, which were specific for Old Georgian. Grammatical peculiarities of these screeves have been presented in numerous papers. However, their modal content has not been discussed so far. The Article is also focused on the complex and simple verbs expressing deontic modal semantics which has not been analyzed so far. Based on Middle and New Georgian material, special literature has analyzed only those modal particles which have been obtained as a result of grammaticalization of notional verbs. Apart from such forms, we have also analyzed the forms which functioned as particles back in Old Georgian and were not derived from verbs. In the end, we have had a complete picture of the language means expressing deontic modal semantics, based on the detailed study of the empirical material of Old Georgian and compared to the data of Middle Georgian, which will largely contribute to the study of the category of modality in Georgian linguistics.

**Keywords:** Old Georgian Language; Modal Semantics; Deontic Modality; Complex Verbs; Simple Verbs; Categorical Future; Particles.

---

<sup>1</sup> კვლევა [PHDF-21-3543] განხორციელდა შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მხარდაჭერით/This research [PHDF-21-3543] has been supported by Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia (SRNSFG).

**მაგული ღამბაშიძე**

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის  
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი,  
ქ. თბილისი, ი. ჭავჭავაძის გამზ. 1, 0179, საქართველო,  
+995593461085, +995598521205, [gambashidzemaguli@yahoo.com](mailto:gambashidzemaguli@yahoo.com),  
<https://orcid.org/0000-0001-9648-8132>

**აბსტრაქტი.** სამეცნიერო ლიტერატურაში მოდალობის კატეგორიის სამ ძირითად სახეს გამოყოფენ, ესენია: დინამიკური, დეონტური და ეპისტემური (თავის მხრივ, ამ სახეებშიც გამოიყოფა სხვადასხვა სემანტიკური ნიუანსი). მოდალობის თითოეული სახე სხვადასხვა ენაში სხვადასხვა ენობრივი საშუალებით გამოიხატება, რომელთა გამოვლენა და შესწავლა თანამედროვე ლინგვისტიკის მნიშვნელოვანი მიმართულებაა. ვითვალისწინებთ რა მოდალობის კატეგორიის შესწავლის აქტუალურობას თანამედროვე ლინგვისტიკაში, მნიშვნელოვნად მიგვაჩნია მოდალური სემანტიკის კვლევა და ამ სემანტიკის გამომხატველ ენობრივ საშუალებათა სისტემური ანალიზი ძველი ქართული ენის ემპირიული მასალის საფუძველზე. წარმოდგენილ სტატიაში სრულადაა გაანალიზებული დეონტური მოდალური სემანტიკა და მისი გამოხატვის საშუალებები ძველ ქართულ ენაში თარგმნილი და ორიგინალური ლიტერატურის მიხედვით კორპუსულ კვლევებზე დაყრდნობით. ასევე, კვლევის შედეგად გამოვლენილ დეონტურ ენობრივ საშუალებათა პოვნირება და პროდუქტიულობა შესწავლილია საშუალო ქართული ენის წერილობით ძეგლებშიც.

ნაშრომში განხილულია ძველი ქართულისათვის სპეციფიკური I და II ბრძანებითის მწკრივები, რომელთა გრამატიკული მახასიათებლები არაერთ ნაშრომშია წარმოდგენილი, თუმცა მათს მოდალურ შინაარსზე საუბარი არ არის. ასევე, შესწავლილია დეონტური მოდალური სემანტიკის გამომხატველი რთული და მარტივი ზმნური ფორმები, რომელთა მოდალურ შინაარსზე ყურადღება არ გამახვილებულა. სპეციალურ ლიტერატურაში საშუალო და ახალი ქართული ენის მასალის გათვალისწინებით განხილულია მხოლოდ ის მოდალური ნაწილაკები, რომლებიც ზმნის პირიან ფორმათა გრამატიკალიზაციის შედეგადაა მიღებული. მოცემულ სტატიაში ჩვენ ვმსჯელობთ იმ დეონტური სემანტიკის ნაწილაკების შესახებ, რომლებიც ძველ ქართულ ენაშივე ნაწილაკებად გვევლინებიან და არ არიან ზმნური წარმომავლობისა. საბოლოოდ, მივიღეთ ამომწურავი სურათი დეონტური მოდალური სემანტიკის გამომხატველ ენობრივ საშუალებათა შესახებ ძველი ქართული ენის ემპირიული მასალის შესწავლისა და საშუალო ქართული ენის მონაცემებთან შედარების საფუძველზე, რაც წინ წასწევს მოდალობის კატეგორიის კვლევას ქართულ ენაში.

**საკვანძო სიტყვები:** ძველი ქართული ენა; მოდალური სემანტიკა; დეონტური მოდალობა; რთული ზმნები; მარტივი ზმნები; კატეგორიული მყოფადი; ნაწილაკები.

**შესავალი.** „დეონტური სემანტიკა ერთ-ერთი სახეა მოდალობის კატეგორიისა, რომელიც გამოხატავს მორალურად პასუხისმგებელი აგენტების მიერ შესასრულებელი ქმედებების აუცილებლობას შესაძლებლობის ფარგლებში (Lyons, 1977: 823). ფ. რ. პალმერი დეონტურ მოდალობას განიხილავს როგორც „დისკურსზე ორიენტირებულს“, რადგან ავტორის აზრით, დეონტური სემანტიკა გულისხმობს მოლაპარაკესაც და ადრესატსაც ერთდროულად (Palmer, 1999: 36). ამასთანავე, დეონტური მოდალური სემანტიკის წინადადებებში ვალდებულების ან ნებართვის უშუალოდ გამცემი შეიძლება სულაც არ იყოს მოსაუბრე. ვალდებულება ან ნებართვა შეიძლება უკავშირდებოდეს სხვა პირს, ინსტიტუციას, კანონს, მორალურ კოდექსს და სხვ. (Han, 2005).

დეონტური მოდალობა სემანტიკურად მრავალფეროვანია, გულისხმობს სხვადასხვა სემანტიკურ ნიუანსს, როგორებიცაა: ბრძანება/აკრძალვა, ნებართვა/ნების დაურთველობა, უფლების ქონა/უფლების უქონლობა, ვალდებულება, იძულება, მუქარა, მოთხოვნა, თხოვნა, გაფრთხილება, განკარგულება, მითითება, მოწოდება, შეგონება... (Lyons, 1977; Coates, 1983; Palmer, 1999, Portner, 2009...).

ქართული ენის განვითარების საწყის ეტაპზე, ძველი ქართული ენის პერიოდში, მოდალობა საშუალსა და ახალ ქართულთან შედარებით ჩამოყალიბებულ კატეგორიად არ განიხილება, რადგან მოდალური სემანტიკის გამომხატველი ენობრივი საშუალებების გრამატიკალიზაცია ძირითადად საშუალ ქართულს უკავშირდება, მაგრამ ენაში პოტენციურად არსებული სემანტიკა გამოიხატება შინაარსობრივ დონეზე ხან ლექსიკურად რთული და მარტივი ზმნებით, ხანაც გრამატიკული საშუალებებით. დეონტურ მოდალურ ნიუანსთა გამოსახატავად ენებს არაერთი გრამატიკული და ლექსიკური საშუალება აქვთ. ძველ ქართულ ენაში სხვადასხვა დეონტური შინაარსის გადმოსაცემად გრამატიკული საშუალებებიდან გამოიყენებოდა ბრძანებითის სპეციალური მწკრივები – I ბრძანებითი და II ბრძანებითი, სხვადასხვა მწკრივის ფორმითა და ნაწილაკით მიღებული კონსტრუქციები. დეონტური მნიშვნელობის ლექსიკური ფორმებიდან აღსანიშნავია რთული (ველ-ეწიფების, ძალ-უმს/უც, ჯერ-არს, ზედა-აც) და მარტივი ზმნის ფორმები (ვამს/ხამს, შეენის, შეჰგავს, მართებს, ეგების, ღირს, უფლიედ, შეუძლია, შეიძლების/შეიძლება, უნდა, ევალება)“ (ლამბაშიძე, 2022, „ბეჭდვაში“).

მოცემული ნაშრომი წარმოადგენს ძირითად დასკვნებს დეონტური მოდალური სემანტიკის გამომხატველ საშუალებათა შესახებ ძველ ქართულში. ემპირიული მასალა დამუშავდა დიაქრონიული თვალსაზრისით კომპარატივისტული და სუბსტიტუციის კვლევის მეთოდთა გამოყენებით, ბიბლიის ძველი თარგმანები (პრეათონური (X საუკუნემდე) და ათონური პერიოდის (XI ს.)) შედარებულ იქნა „ელინოფილური“ სტილით შესრულებულ სიტყვასიტყვით, ადეკვატურ თარგმანებთან (XI-XII სს.).<sup>2</sup> იმის გასარკვევად, არის თუ არა სხვაობა მოდალური სემანტიკის გამომხატვის ენობრივ საშუალებებში ორიგინალურ და ნათარგმნ ძეგლებს შორის, დეონტური მოდალური შინაარსის გამომხატველი საშუალებები შესწავლილ იქნა ორიგინალურ ქართულ ლიტერატურაში, ჰაგიოგრაფიაში. კვლევის შედეგების პერსპექტივაში წარმოსაჩინად ძველი ქართული ენის მონაცემები შედარებულ იქნა საშუალო ქართულის წერილობით ძეგლებთან, რათა გამოვლენილიყო ენის განვითარების ტენდენცია ამ კუთხით. ემპირიული მასალის მოსაპოვებლად ძველი და საშუალო ქართული ენის ტექსტებზე მუშაობისას ვყვრდნობოდით Titus-ის ტექსტურ მონაცემთა ბაზასა და ქართული ენის ეროვნულ კორპუსს (GNC).

<sup>2</sup> ასევე, დეონტური მოდალური სემანტიკის გამომხატველ საშუალებათა ორიგინალურობისა თუ თარგმანის გავლენის შედეგად გამოყენების საკითხი ძველი და ახალი აღთქმის სხვადასხვა რედაქციის მონაცემების გათვალისწინებით გადამოწმებულია ბიბლიის ელექტრონულ გამოცემაში (Bible work). კვლევის ამსახველი შესაბამისი ემპირიული მასალა ვრცლად წარმოდგენილი იქნება ჩვენს სადისერტაციო ნაშრომში („მოდალური სემანტიკის გამომხატვა ძველ ქართულში“). ზოგადად კი, ბიბლიის ქართული ვერსიების ბერძნულ წყაროსთან შედარების შედეგად გამოიკვეთა შემდეგი სურათი: დეონტური მოდალური სემანტიკის გამომხატვის ენობრივი საშუალებები, როგორც წესი, ავთენტური და ორიგინალურია ძველი ქართული ენისათვის. შესწავლილი საშუალებები ძირითადად თავისთავად არსებობდა, უფრო მეტიც, მათი ნაწილი დღესაც არსებობს ქართულ ენაში და თარგმანის გზით დამკვიდრებულად ვერ მივიჩნევთ. არის შემთხვევები, როდესაც ზოგიერთი კონსტრუქციის პოვნირება, მართლაც, განპირობებულია თარგმანით, მაგ., ინფინიტიური კონსტრუქციების გავლენით ე.წ. „კატეგორიული მყოფადის“ ფორმების არსებობა ძველ ქართულ ენაში. ასევე, ზოგჯერ თარგმანის ტექნიკა განსაზღვრავს ამა თუ იმ დეონტურ ნაწილაკთა პოზიციას ძველ ქართულ თარგმნულ ტექსტებში. თუმცა ზოგადად დეონტურ საშუალებათა ორიგინალურობაზე მიუთითებს მათი ხშირი გამოყენება ძველ ქართულ ორიგინალურ და საშუალო ქართულის ძეგლებში.

## I და II ბრძანებითი მწკრივები დეონტური მოდალური სემანტიკის გამომხატველად

კილო არის გრამატიკული კატეგორია, მოდალობა კი – სემანტიკური. მოდალობის გამომხატველი ერთ-ერთი საშუალებაა კილო (Lyons, 1977; Bybee... 1994; Palmer, 2001...). მოდალობის სისტემა და კილოს კატეგორია არაერთ ენაში თანაარსებობს და კვთეს ერთმანეთს, თუმცა განსხვავებას ქმნის ის, თუ მათგან რომელი უფრო ძლიერადაა გამომხატული ენაში. „რაც უფრო ძლიერია კილო, მით სუსტია მოდალობის სისტემა ენაში და, პირიქით, რაც უფრო ძლიერია მოდალობის კატეგორია, მით უფრო სუსტია კილოს გამომხატვა ენობრივ სისტემაში“ (Palmer, 2001:4). პალმერი განიხილავს ინგლისური ენის მაგალითს, სადაც მოდალობა გამოკვეთილი კატეგორიაა, სისტემურ დონეზე ჩამოყალიბებული გამომხატველი საშუალებებით, ამ ფონზე ინგლისურ ენაში კილოს კატეგორია საკმაოდ სუსტადაა გამომხატული.

ძველი ქართული ენის შემთხვევაში შეიძლება ითქვას, რომ კილოს კატეგორია უპირობოდ მკვეთრადაა გამომხატული, ვიდრე მოდალობა, რომელიც მხოლოდ სემანტიკური ანალიზის დონეზე ვლინდება. დეონტური სემანტიკის შემთხვევაში ბრძანებითი კილოს მაწარმოებლები, წართქმითი ბრძანებითისთვის I და II ბრძანებითი მწკრივები და უკუთქმითი ბრძანებითისთვის ნუ და არ- ნაწილაკიანი კონსტრუქციები ზუსტად გამოხატავენ დეონტურ სემანტიკას და რომ არა საკუთრივ დეონტური მნიშვნელობის ზმნური ფორმები, ერთი მხრივ, რთული ზმნები (ველ-ეწიფების, ძალ-უმს/უც, ჯერ-არს, ზედა-აც) და, მეორე მხრივ, მარტივი ზმნის ფორმები (ვამს/ხამს, შუენის, შეკგავს, მართებს, ეგების, ღირს, უფლიედ, შეუძლია, შეიძლების/შეიძლება, უნდა, ევალება),<sup>3</sup> შეიძლება გვეთქვას, რომ ბრძანებითი კილო და დეონტური სემანტიკა ძველ ქართულ ენაში ბევრ შემთხვევაში თანხვედრა ერთმანეთს.

ბრძანებითი კილოს გამომხატვა და, შესაბამისად, I და II ბრძანებითი მწკრივის ფორმები განხილულია გ. ნინუას სადისერტაციო ნაშრომში „ბრძანებითი კილო ქართულ ენაში“ (ნინუა, 1968), თუმცა კვლევა ძირითადად აღწერთი ხასიათისაა და დასახელებულ მწკრივთა სემანტიკური ნიუანსები გამოკვეთილი არაა. მართალია, კვლევაში ყურადღება არ მახვილდება ცალსახად დეონტურ მნიშვნელობაზე, მაგრამ თუ დეონტური მოდალობის სემანტიკურ ნიუანსებს გავითვალისწინებთ (ბრძანება/აკრძალვა, ნებართვა/ნების დაურთველობა, უფლების ქონა/უფლების უქონლობა, ვალდებულება, იძულება, მუქარა, მოთხოვნა, თხოვნა, გაფრთხილება, განკარგულება, მითითება, მოწოდება, შეგონება), ამკარაა, რომ I და II ბრძანებითი მწკრივები ძველ ქართულ ენაში დეონტური მოდალური სემანტიკის გამომხატველ გრამატიკულ საშუალებებს წარმოადგენდა („გარდამოსთხვედელ თუალნი თქუენნი ცრემლთა და წამნი თქუენნი გამოადინებედ წყალსა“ (იერ., 9:18, OJ); „ჰბაძვედ ჯინჭველსა, მედგარო და იქმენ მუშაკ მსგავს მისა“ (ძვ. ქართ. აგ. ძეგ., I, 47:27); „ისმინე ჩემი და ჩამოვედ ტაძრად და ნუ აოჯრებ სახლსა მას თქუენსა“ (ძვ. ქართ. აგ. ძეგ., I, 24:13)).

„საშუალ და ახალ ქართულში ასპექტი იქცა სიტყვაწარმოების კატეგორიად. ეს ცვლილება პირველ რიგში ბრძანებითს შეეხო: სანამ ასპექტი უღლების კატეგორია იყო, ბრძანებითის ფორმები უპირისპირდებოდა ერთმანეთს ორი მწკრივით – I ბრძანებითით და II ბრძანებითით, I ბრძანებითი უსრული ასპექტისაა და II ბრძანებითი – სრულის. ნაწილობრივ საშუალ და მთლიანად ახალ ქართულში, სადაც ასპექტი სიტყვაწარმოების

<sup>3</sup> იხ. „დეონტური მოდალური სემანტიკის მქონე ზმნური ფორმების გამომხატვა "ვეფხისტყაოსნის" ინგლისურ თარგმანებში“ (მარჯორი უორდროპის, ლინ კოფინისა და დოდონა კიზირიას თარგმანების მიხედვით), მ. ღამბაშიძე, სტატია გადაცემულია დიგიტალური ჰუმანიტარიის აკადემიის რეცენზირებადი ელექტრონული ბილინგვური სამეცნიერო ჟურნალის, „მილენიუმი“, პირველ ნომერში გამოსაქვეყნებლად.



კატეგორიაა, პირველი ბრძანებითის საჭიროება გაქრა“ (ნინუა, 1968: 195). შესაბამისად, საშუალო ქართულიდან დეონტური მოდალური სემანტიკის გამომხატველად ბრძანებითის მწკრივების გამოყენებაც იზღუდება, ამ ეტაპიდან ბრძანებითი კილო მარკირებული აღარ არის საკუთარი მწკრივის ფორმებით, სხვადასხვა დეონტური მოდალური შინაარსის გამოხატვას კი ითავსებს უარყოფითნაწილაკიანი კონსტრუქციები, სპეციალური ლექსიკური შინაარსის მქონე ზმნები და ინტონაცია.

### უარყოფითნაწილაკიანი კონსტრუქციები დეონტური მოდალური სემანტიკის გამოსახატავად

უარყოფითი დეონტური სემანტიკის გამოხატვა ძველ ქართულში უკავშირდება უკუთქმით ნაწილაკებსა და მათი მონაწილეობით მიღებულ კონსტრუქციებს.

დეონტური სემანტიკისა და იმპერატიული ველის გათვალისწინებით ჩვენთვის საინტერესოა **ნუ** და **არა** უარყოფითი ნაწილაკები და მათგან მიღებული სხვა რთული ფორმები. **ნუ** და **არა** (II კავშირებითის ფორმასთან ხმარებისას) მოქმედების აკრძალვაზე მიუთითებენ (შანიძე, 1976: 147).

რაც შეეხება **ვერ** უარყოფით ნაწილაკს, „რამდენადაც დინამიკური მოდალობა უნარსა და მიდრეკილებას გამოხატავს და **ვერ** სწორედ მისი უარყოფის გამომხატველად გვევლინება ქართულში, სრულიად ბუნებრივია, რომ **ვერ** ნაწილაკი არასოდეს არ შექმნის დეონტური მოდალობის სემანტიკის მქონე კონსტრუქციას. ამდენად, ის ფაქტი, რომ **ვერ** არ გამოიყენება ბრძანებითი კილოს ფორმებთან, სწორედ მისი მოდალური სემანტიკით არის განპირობებული“ (Sharashenidze... 2019: 118).

### დეონტური სემანტიკის „ნუ“ ნაწილაკიანი კონსტრუქციები ძველ ქართულში

სპეციალურ ლიტერატურაში, რომელშიც **ნუ**- ნაწილაკიანი კონსტრუქციებია განხილული (ოქროპირიძე, 1962; ნინუა, 1968; დანელია, 1998), არაფერია ნახსენები დეონტურ მოდალურ სემანტიკასა და მის ნიუანსებზე, მხოლოდ ნ. ოქროპირიძე იყენებს თავის ნაშრომში ტერმინს „იმპერატიული მოდალობა“, რაც ცალსახად მიუთითებს ბრძანებითი კილოსა და დეონტური მოდალობის კვეთაზე ქართულ ენაში.

**ნუ** უარყოფითი ნაწილაკი ძველი ქართული ენის უძველეს ლექსიკურ ფონდს მიეკუთვნება, მისი გამოყენების შემთხვევებს ადრეულ ძეგლებშივე ვადასტურებთ საკმაოდ ხშირი დისტრიბუციით.

**ნუ** ნაწილაკი მონაწილეობს მყარ კონსტრუქციებში **აწმყოსა** და **აწმყოს ხოლმეობითის** მწკრივებთან ერთად. იშვიათია მისი გამოყენება სხვა მწკრივის ფორმასთან ერთად, რაც, ცხადია, საერთო სურათზე გავლენას არ ახდენს.

როგორც წესი, **ნუ** ნაწილაკი ზმნასთან პრეპოზიციურად, გაუთიშავადაა წარმოდგენილი, თუკი გვაქვს ამ ნორმიდან გადახვევის მაგალითები, ეს ფაქტი ყოველთვის განპირობებულია თარგმანის ტექნიკით ძველი და ახალი აღთქმის რედაქციებში.

**ნუ** ნაწილაკიანი კონსტრუქციებით გამოხატული დეონტური სემანტიკა ძველ ქართულში ნიუანსობრივად საკმაოდ მრავალფეროვანია, გამოხატავს აკრძალვას, თხოვნას, დაყვავებას, რჩევას, გაფრთხილებასა და მითითებას („ესე ათორმეტნი წარავლინნა იესო, ამცნო მათ და ჰრქუა: გზასა წარმართთასა **ნუ მიხუალთ** და ქალაქსა სამარიტელთასა **ნუ შეხვალთ**“ (მ. 10:5 S) – აკრძალვა. „ქუეყანაო, **ნუ დამფარავ** სისხლთა ზედა ჯორცთა ჩემთასა, **ნუცა იყოფინ** ადგილი ღალადებისა ჩემისა“ (იოზ. 16:19 OJ) – თხოვნა. „ანგელოზი უფლისაჲ ჩუენებით გამოუჩნდა მას და ჰრქუა: იოსებ, ძეო

დავითისო, *ნუ გეშინინ მიყვანებად მარიამისა, ცოლისა შენისა, რამეთუ რომელი-იგი მაგისგან იშვეს, სულისაგან წმიდისა არს*“ (მ. 1:20 C DE FG HIK S) – **გამხნეება**. „და ჰრქუა იესო მოწაფეთა თვსთა: ამისთვის გეტყვ თქუენ: *ნუ ჰზრუნავთ სულისა თქუენისა, რად შუამოთ და ნუცა ჯორცთა თქუენთა, რად შეიმოსოთ*“ (ლ. 12:22 S) – **მოწოდება**. „და მოიღეთ თქუენ უსუპი კონაჲ ერთი საკურებელი და დააწეთ სისხლსა მას კრავისასა და აღნიშნეთ თქუენ ზედა წყირთლთა მათ ბჭეთასა და ზღურბლსა მას, ხოლო თქუენ *ნუ გამოხუალთ კართა მათ სახლისა თქუენისათა მიგანთიადმდე რომელსა ჟამსა*“ (გამ. 12:20 S) – **გაფრთხილება**. საბოლოოდ, ამგვარი სემანტიკური მრავალფეროვნება საშუალებას გვაძლევს, *ნუ* ნაწილაკიანი კონსტრუქციები ძველ ქართულ ენაში დეონტური მოდალური სემანტიკის გამომხატველ ერთ-ერთ მთავარ საშუალებად მივიჩნიოთ. მისი გამოყენების სიხშირე არ იკლებს საშუალო ქართულის წერილობით ძეგლებშიც („ამა საქმესა მიჯნური · *ნუ უხმობს მიჯნურობასა*“ (ვეფხ., 1,1); „უბრძანა: „*ნუ სტირ, ასულო, · ისმინე ჩემი თხრობილი*“ (ვეფხ., 2,1); „და *ნურცა მანჯანიკის ყორჩულულსა ნუ აიღებს*“ (ქართ.სამ.ძეგლ. II 208:11)).

### დეონტური სემანტიკის „არ(ა)“ ნაწილაკიანი კონსტრუქციები ძველ ქართულში

„არ“ ნაწილაკი გამოხატავს ნეიტრალურ ან კატეგორიულ უარყოფას. ეს ნაწილაკი გამოიყენება ზმნის სამივე კილოს ფორმასთან: თხრობითი - არ აკეთებს, კავშირებითი - არ გააკეთო, ბრძანებითი - არ გააკეთო! გარკვეულ ზმნურ ფორმებთან *არ* ნაწილაკი ნეიტრალიზაციას განიცდის და აღნიშნავს მოქმედების უარყოფის ნეიტრალურ შედეგს: არ გამიკეთებია“ (Sharashenidze... 2019: 116). „I და II სერიის ფორმებთან *არ* გამოხატავს კატეგორიულ უარყოფას. ისევე, როგორც *არ*, *არა* გამოხატავს კატეგორიულ უარყოფას მაშინ, როცა I და II სერიის ზმნებთან გამოიყენება“ (ჯორბენაძე, 1988:43).

კვლევის შედეგად გამოიკვეთა, რომ ძველსა და საშუალო ქართულში *არ(ა)* უარყოფითი ნაწილაკი აკრძალვის, ნების დაურთველობის დეონტურ სემანტიკას, როგორც წესი, გამოხატავს II კავშირებითისა და I კავშირებითის მწკრივებთან კომბინაციაში („*გასმიეს სამე, რამეთუ თქუმულ არს პირველთა მათ მიმართ: არა კაც-ჰკლას; ხოლო რომელმან მოკლას, თანამდებ არს საშჯელისა*“ (მ. 5:21 C DE FG HIK S); „*რამეთუ არა ნუ სთესვიდენ, არცა არ დაჰწერგონ, არცა არ განძირნეს ქუეყანად ძირი მათი. მოჰბეროს მათ ზედა და განჰმეს, და ნიავეჰარმან, ვითარცა ქარქუეტნი, აღიხუნეს იგინი*“ (ეს. 40:24 S B); „*არა გული გითქუმიდეს ცოლისათვის მოყუსისა შენისა, არცა ყანისა მისისა, არცა მონისა მისისა, არცა მჭველისა მისისა, არცა კარისა მისისა, არცა კარაულისა მისისა, არცა ყოვლისა საცხოვრისა მისისა, არცა ყოველი, რა იყოს მოყუსისა შენისა*“ (გამ. 20:15 AK); „*არ ნახო და შენდობა არ მისცე, არც ჩვენ ენახოთ ...*“ (ქართ. სამ. ძეგლ. III, 344:8)). იშვიათად თარგმანის გავლენით აკრძალვის დეონტურ შინაარსს *არ(ა)* ნაწილაკი გამოხატავს დამოუკიდებლად ზმნა-შემასმენლის გარეშე („*ხოლო მე გეტყვ თქუენ: არა ფუცვად ყოვლადვე ნუცა ცასა, რამეთუ საყდარი არს ღმრთისაჲ*“ (მ. 5:33 S).). *არ(ა)* ნაწილაკის შემთხვევაში წყობა პრეპოზიციური და გაუთიშავია როგორც ძველ, ისე - საშუალო ქართულში.

### დეონტური სემანტიკის „მცა“ ნაწილაკიანი კონსტრუქციები ძველ ქართულში

-*მცა* ნაწილაკის შედგენილობისა და მისი ფუნქციების საკითხი არაერთ სამეცნიერო ნაშრომშია წარმოდგენილი. შენიშნულია -*მცა* ნაწილაკის გამოყენება ბრძანებითი კილოს ფორმებშიც – ბრძანებითი კილოს გამოხატვის ფუნქციით -*მცა* ნაწილაკი ერთვოდა ზმნის აწმყოს მწკრივის ფორმას (ბრძანებითის მწკრივი გამორიცხული იყო) და გამოხატავდა ბრძანებას II ან III პირებისადმი ან I პირისადმი მრავლობითი რიცხვის შემთხვევაში

(კოტინოვი, 1978: 106; კოტინოვი, 1986:54; სარჯველაძე, 1997: 161; ნინუა, 1968: 120-121; ნინუა, 1971: 112-113). -**მცა** ნაწილაკის აღნიშნული ფუნქცია ჩვენი კვლევის ინტერესის საგანსაც წარმოადგენს, რადგან, როგორც ზემოთ აღინიშნა, ბრძანებითი კილო და მისი მაწარმოებელი ფორმები დეონტური მოდალური სემანტიკის გამომხატველ საშუალებებად გვევლინება ძველ და იშვიათად საშუალო ქართულში. -**მცა** ნაწილაკი დაერთვის ზმნას, სხვადასხვა ნაწილაკსა და კავშირს და გადმოსცემს მოთხოვნის, ვალდებულების, უფლების უქონლობის დეონტურ შინაარსს („ოდეს ძილისაგან აღსდგე, პირველად ყოვლისა ადიდებდესმცა პირი შენი ღმერთსა და ნუ მესესულად იწყებ კანონსა შენსა“ (მამ. სწ., 82:28) – მოთხოვნა, წესი; „უკუეთუმცა უმეცრებასა და უგუნურებასა შინა ვიყავ, არა-მცა ღირს ვიქმენ შემდგომად ქრისტესა!“ (ძვ. ქართ. აგ. ძეგ. I, 70:17) – უფლების უქონლობა). თუმცა სხვადასხვა მიზეზის გამო -**მცა** ნაწილაკის გამოყენების შეზღუდვის გამო ძველ ქართულშივე მცირდება მისი გამოყენება დეონტური სემანტიკის კონტექსტებშიც. „ახლადჩამოყალიბებული მყოფადისა და ზოგი სხვა გარემოების გამო -მცა-ს სინტაქსური ფუნქცია მოიშალა სალიტერატურო ენაში და საბოლოოდ მოისპო. ეს პროცესი დაიწყო XI საუკუნიდან და XVIII საუკუნის დამლევისათვის ძირითადად დასრულდა. XI საუკუნის შემდგომი პერიოდის ძეგლების ენაში -მცა ნაწილაკი არც თუ იშვიათადაა გამოყენებული, მაგრამ იგი ხშირად გვხვდება ისეთ ფორმებთან, რომლებთანაც მისი ხმარება ძვ. ქართული ენის ნორმების მიხედვით შეუძლებელი იყო“ (გაჩეჩილაძე, 1960:252-253). ამდენად, -**მცა** ნაწილაკი დეონტური მნიშვნელობით აღარ დასტურდება უკვე „ვეფხისტყაოსნის“ ენაში.

#### კატეგორიული მყოფადის ფორმები დეონტური სემანტიკით ძველ ქართულში

ე.წ. კატეგორიული მყოფადის ფორმები (ყოფად არს...) ძველ ქართულში მომავალში სავალდებულო, აუცილებლად შესასრულებელ მოქმედებას გადმოსცემდა, რაც დეონტური მოდალობის ერთ-ერთი სემანტიკური ნიუანსია („ძმაო თეოდორე, პირველად გითხრობ შენ აქა თუ იყო, ბოსტანი მორწყვად გიც და ძმათა შეჭამადი ქნად გიც, და ჯამნი ყოველნი ძმათა თანა ლოცვად გისხენ დაუცადებელად და ყოველი ნებად შენი დასდვა წინაშე მალლისა. ღამე არა დაწოლად ხარ და ცისკრისა ლოცვად მღვდარებით აღსრულებად გიც, ქალაქად წარსლვად ხარ ძმათა მსახურებისათვის“ [ქრესტ. I, 306:40-44]).<sup>4</sup> „X საუკუნიდან ინფინიტივის მოშლასთან ერთად მყოფადის პერიფრასტულ მოდელშიც ხდება ცვლილება, მასდარს ენაცვლება მიმდევობა, რის გამოც, მოსლვად არს ტიპის ფორმები თანდათან გადის გამოყენებიდან“ (ღამბაშიძე, 2022, „ბეჭდვაში“). „საგულისხმოა, რომ მყოფადის გამოხატვის პერიფრასტულ მოდელში ინფინიტივის მიმდევობით ჩანაცვლების შემდეგ ამ ფორმათა მოდალური შინაარსი (კატეგორიულობა, სავალდებულო და აუცილებელი მოქმედების გამოხატვა), უცვლელი დარჩა“ (ქავთარაძე, 1971:136): „სცეთ შვილო ჩემო, რამეთუ დაფარვად მოიგონე, რამეთუ რადცა ვიდრე სიკუდილადმდე საქმედ გიც, იცის აწვე, დაღათუ ასი წელი გედვას, არამედ მითხარ, შვილო ჩემო, რად უკუე არს ბრალი შენი“ (ქრესტ. I, 306:17).

საბოლოოდ, საკვლევ მასალაზე დაყრდნობით შეიძლება ითქვას, რომ მყოფადის მასდარიანი წარმოება ინფინიტივის ფუნქციების შეზღუდვის შემდეგ (X საუკუნიდან) თანდათან გადის ხმარებიდან, გადმონაშთის სახით **შესლვად ხარ** ტიპის ფორმები გვხვდება XV-XVI საუკუნეების სამართლის ძეგლებში. რაც შეეხება მიმდევობიან

<sup>4</sup> იხ. ღამბაშიძე, მ., „ჯერ-არს ყოფად“ და „ყოფად არს“ ტიპის აღწერითი წარმოების ურთიერთმიმართებისათვის. სტატია გადაცემულია დასაბეჭდად „ქართველური მემკვიდრეობის“ 2022 წლის ნომრისთვის.



პერიფრასტულ წარმოებას, ის უფრო დიდხანს განაგრძობს ენაში ფუნქციონირებას. ამგვარი ფორმები XVIII საუკუნის ჩათვლით სისტემებში იხმარება ქართულ წერილობით ძეგლებში.

### დეონტური სემანტიკის გამომხატველი რთული ზმნები ძველ ქართულში

ძველ ქართულში მოდალური სემანტიკის გამოხატვა, ძირითადად, აღწერიითი წარმოების რთულ ზმნებსა და მათგან ნაწარმოებ ფორმებს ეკისრება, რომლებიც ერთდროულად ერთზე მეტ მოდალურ შინაარსზე მიუთითებენ. სამეცნიერო ლიტერატურაში ცნობილია, რომ ერთი ფორმა შესაძლოა გამოხატავდეს სხვადასხვა მოდალურ სემანტიკას. მაგალითად, ინგლისურ ენაში მოდალური ზმნა „may“ გამოხატავს როგორც დეონტურ მოდალობას (ნებართვას), ისე – ეპისტემურ მოდალობას (ვარაუდს, ალბათობას). ასევე, მოდალურმა ზმნამ „can“, რომლის ამოსავალი მნიშვნელობა დინამიკური (შესაძლებლობის) მოდალობის გამოხატვაა, სასაუბრო ინგლისურში შეიძინა დეონტური მოდალური სემანტიკის გამოხატვის ფუნქციაც (Palmer, 1997, 1999, 2001; Traugott, 2011). იგივე ვითარებაა ქართულ ენაშიც, როცა „უნდა“ მოდალური ფორმა გამოხატავს როგორც დეონტურ, ისე ეპისტემურ მოდალობას ან „ვერ“ ნაწილაკის შემთხვევაში, როცა იგი გამოხატავს დინამიკურ მოდალობას, მაგრამ გარკვეულ კონსტრუქციებში გვევლინება ეპისტემური შინაარსითაც (Sharashenidze... 2019).

საგულისხმოა, რომ დეონტური მოდალობის გამომხატველი რთული ზმნები ძველსა და საშუალო საწერლობო ქართულში, სემანტიკურად უკავშირდებიან, როგორც დინამიკურ, ისე ეპისტემურ მოდალურ სემანტიკას. ამ თვალსაზრისით დეონტური მოდალობა ერთგვარ შუალედურ რგოლს წარმოადგენს დინამიკურსა და ეპისტემურ მოდალობას შორის, რაც სემანტიკურ დონეზე ასე გვესახება: ერთი მხრივ მოქმედება, რომელიც უკავშირდება ცოცხალი არსების უნარს, ცოდნას (დინამიკური მოდალობა), მეორე მხრივ კი მოქმედება, რომლის შესრულების ალბათობაშიც მეტ-ნაკლებად დარწმუნებული ვართ (ეპისტემური მოდალობა), დასაშვები ან დაუშვებელია კონკრეტული საზოგადოებისა თუ პირისათვის, რასაც გამოხატავს დეონტური მოდალური სემანტიკა. ერთი მხრივ, **ვერ-ეწიფების** და **ძალ-უც** რთული ზმნები ერთდროულად გამოხატავენ დინამიკურსა და დეონტურ მოდალობას (დეონტ. სემ. – „რადსა **ვერ-ეწიფა** ჩემ ზედა ცოლმან ჩემმან ესევითარისა საქმე?“ (ძვ. ქართ. აგ. ძეგ. I, 4:28). „ესე ადგილი მონაზონთა არს, ხოლო მენ ერისა-კაცსა **ვერ ძალ-გიც** ყოფად აქა“ (სწ. წმ. მამ. 9:8)). დინამ. სემ. – „უკუეთუ ვინმე არა იშუეს მეორედ, **ვერ ვერ-ეწიფების** ხილვად სასუფეველი ღმრთისა“ (ძვ. ქართ. აგ. ძეგ. I, 178:23). „ერთსა კიდობანსა მენსა, სავსესა სამოსლითა მენითა, **ძალ-უც** მრავლისა ერისა, სიცივითა შეჭირვებულისა შემოსა“ (სწავ. წმ. მამ. 102:26)), მეორე მხრივ, **ვერ-არს** რთული ზმნა გამოიყენება როგორც დეონტური („**ვერ-არს** ჩემდაცა დღეს ამას, რადთა განვიძარცვო შიში ჯორცთა ამათ ჩემთა“ (ძვ. ქართ. აგ. ძეგ. I, 68:7)), ისე ეპისტემური მოდალური სემანტიკის გამომხატველ კონტექსტებში („**შვილნო** და **ძმანო**, აჰა ესერა ჟამი ჩემისა სოფლით წარსლვისა მოწევნულ არს, და **ვერ-არს** განსლვად ჩემი ჯორცთა ამათგან, და გვედრები ყოველთა, რადთა ლოცვა-ჰყოთ ჩემთვის“ (მამ. ცხ., 208:31)). შესაბამისად, იკვეთება, რომ ქართული ენისთვის, ისევე როგორც სხვა არაერთი ენისთვის, დამახასიათებელია ერთი ფორმით სხვადასხვა მოდალური სემანტიკის გამოხატვა.

როგორც ემპირიული მასალის ანალიზი ცხადყოფს, ძველსა და საშუალო ქართულში სხვადასხვა ტიპის მოდალური სემანტიკის გამოსახატავად აქტიურად გამოიყენებოდა როგორც რთული ზმნები, ისე მათგან მიღებული სხვა ტიპის ანალიზური წარმოება. თუმცა მოდალური სემანტიკის მარტივი ზმნური ფორმების გამოყენების ფაქტი უკვე



ძველ ქართულშივე დასტურდება. რთულ ზმნათა სინთეზური ფორმებით ჩანაცვლება ორი გზით წარიმართა: ერთ შემთხვევაში გვაქვს საერთო სახელური ძირის მქონე ანალიზური და სინთეზური ფორმები (**ძალ-უმსაძალ-უც > უძლავს, შეუძლიან, შეუძლია**): სხვა შემთხვევებში კი რთულ ზმნებს ენაცვლება განსხვავებული ძირის სინთეზური ზმნები (**ჯელ-ეწიფება > უძლავს, შეუძლიან, შეუძლია, ეგების; ჯერ-არს > შეუნის, ღირს, ჯამს, მართებს, ეგულების**). რამდენადაც მარტივი ზმნური ფორმების გააქტიურება ძველი ქართულიდანვე იწყება, მოდალური სემანტიკის გამომხატველ რთულ ზმნათა გამომხატველობითი ძალა საშუალო ქართულიდან თანდათან შესუსტდა. ამაზე მეტყველებს ის ფაქტიც, რომ „ვეფხისტყაოსანში“ დეონტური მოდალური სემანტიკის გამოსახატავად გამოიყენება ერთადერთი რთული ზმნა და ისიც მხოლოდ ერთხელ: „ჩვენ დიდ-ვაჭართა **ზედა-გვაც** დარბაზს მიღება ძღვენისა“ [ვეფხ. 1122:1]. საბოლოოდ, სინთეზურ ფორმათა აქტიურმა გამოყენებამ თანდათან განაპირობა რთულ ზმნათა დასუსტება და ამ ტიპის ანალიზური წარმოება მოდალური სემანტიკის გამომხატველ არქაულ ლექსიკურ საშუალებად წარმოადგინა. გარკვეულ შემთხვევებში ახალ ქართულში რთულ ზმნათა გამოყენების ფაქტი მხოლოდ სტილისტურად, ტექსტისათვის არქაული ელფერის მიცემის სურვილით უნდა აიხსნას.

### მოდალური სემანტიკის გამომხატველი სხვადასხვა ტიპის ანალიზური წარმოებისათვის

ძველსა და საშუალო ქართულში დინამიკური და დეონტური მოდალური სემანტიკის გამომხატვის თვალსაზრისით სინონიმურ ფორმებად გვევლინება **ჯელ-ეწიფება** და **ძალ-უც** რთული ზმნები:<sup>5</sup> „და ჩუენ ვერ **ჯელ-ეწიფების** მიცემად მათა ცოლი ასულთაგან ჩუენტა, რამეთუ ვფუცეთ ძეთა ისრაჴლისათა და ვთქუთ: წყეულ იყავნ, რომელმან მისცეს ცოლი ბენიამენს!“ (მსაჯ. 21:18 OJ S). **შდრ.:** „რამეთუ ჩუენ ვერ **ძალ-გვც** მიცემად მათი ცოლთად ასულთაგან ჩუენტა, რამეთუ ვფუცეთ ძეთა ისრაელისათა, მეტყუელთა: წყეულ იყავნ, რომელმან მისცეს ცოლი ბენიამენსა“ (იქვე, G).

ქართული ოთხთავის რედაქციულ სხვაობებზე დაკვირვება კარგად გვიჩვენებს რთული ზმნის რღვევის პროცესს ქართულ სამწერლობო ენაში, ასე მაგალითად, ქართული ოთხთავის სხვადასხვა რედაქციაში დასტურდება რთულ ზმნათა და სხვადასხვა ტიპის ანალიზურ წარმოებათა თანაარსებობა: „**ჯელ-მეწიფების** განტევებად შენი“ (ი. 19:10 C). „**ჯელმეწიფება** მაქუს განტევებად შენდა“ (იქვე, DE FG HIK); „ვის **ჯელ-ეწიფების** მიტევებად ცოდვათა?“ (მარკ. 2:7 DE FG HIK). „ვის **შემძლებელ არს** მიტევებად ცოდვათა?“ (იქვე, C); „უკუეთუ გინდეს, **ძალ-გიც** კეთილის-ყოფად მათა“ (მარკ. 14:7 DE FG HIK). „რაჴამს გენებოს, **ჯელმეწიფე ხართ** მათა კეთილისყოფად“ (იქვე, C); „ვითარმედ **ძალ-მიც** ესე ყოფად?“ (მ. 9:28 DE FG HIK). „ვითარმედ **შემძლებელ ვარ** ყოფად ესე?“ (იქვე, C).

წარმოდგენილი მაგალითები გვიჩვენებს, რომ **ჯელ-ეწიფების** და **ძალ-უც** რთულ ზმნებს შორის სემანტიკური თვალსაზრისით თავისუფალი ვარირებაა, რადგან გვაქვს შემთხვევები, როდესაც **ჯელ-ეწიფების** რთულ ზმნას რედაქციულად ანაცვლებს **ძალ** ფუძისაგან ნაწარმოები შედგენილი შემასმენელი, **შემძლებელ არს**. მეორე მხრივ, **ძალ-უც** ზმნას რთული ზმნის რღვევის პროცესში ენაცვლება **ჯელ-ეწიფების** რთული ზმნისგან ნაწარმოები სასუბიექტო მიმღებობითა (**ჯელმეწიფე**) და **არს** მეშველი ზმნით მიღებული შედგენილი შემასმენელი. ამ ზმნათა იდენტურ ფუნქციაზე მიუთითებს ისიც, რომ ისინი ერთმანეთს ენაცვლებიან როგორც „ნეიტრალური“ (გარემო პირობების ზეგავლენით გამოწვეული შესაძლებლობა), ისე „სუბიექტზე ორიენტირებული“ (შინაგანი ან შექმნილი

<sup>5</sup> დაწვრილებით იხ. მ. ლამბაშიძე, დინამიკური მოდალობის გამომხატველი „ძალ-უც“ ზმნა ძველ ქართულ სამწერლობო ენაში, ენათმეცნიერების საკითხები, 2017, 222-235.

უნარი ან ცოდნა) (Palmer, 1999, Wymann, 1996) მოდალური სემანტიკის გამოხატვისას. მაგალითად, წინადადებაში: „ვის **ჯელ-წიფების** მიტევებად ცოდვათა?“ (მარკ. 2:7 DE FG HIK), საუბარია შინაგან უნარზე, რომელიც ოთხთავის ჯრუჟპარხლისეულ, ეფთვიმესეულ და გიორგისეულ რედაქციებში გადმოცემულია **ჯელ-წიფების** რთული ზმნით, ხოლო ადიშის ოთხთავში **ძალ** ფუძისაგან ნაწარმოები ანალიზური წარმოებით: „**ვინ შემძლებელ არს მიტევებად ცოდვათა?**“ (იქვე, C). მეორე მხრივ, ოთხთავის ჯრუჟპარხლისეულ, ეფთვიმესეულ და გიორგისეულ რედაქციებში გვაქვს **ძალ-გიც** რთული ზმნით გამოხატული შემდეგი კონტექსტი: „**უკუეთუ გინდეს, ძალ-გიც კეთილის-ყოფად მათა**“ (მარკ. 14:7 DE FG HIK), რომელშიც იგულისხმება გარემო პირობების ზეგავლენით გამოწვეული შესაძლებლობა, ადიშის ოთხთავში კი ამ სემანტიკას გამოხატავს **ჯელმწიფე ხართ** ანალიზური კონსტრუქცია: „**რაჟამს გენებოს, ჯელმწიფე ხართ მათა კეთილისყოფად**“ (იქვე, C).

რაც შეეხება დეონტური სემანტიკის გამოხატვას, ძველ სამწერლობო ქართულშივე ოდენ დეონტური სემანტიკით **ჯელ-წიფება** ზმნის პარალელურად გამოიყენებოდა მისგან ნაწარმოები სახელზმნური ანალიზური ფორმები – **ჯელმწიფება აქუს, ჯელმწიფე არს...** ამ ფორმათა დეონტურ სემანტიკას განაპირობებს მათი სახელური კომპონენტები (**ჯელმწიფე** – მთავარი, ხელისუფალი, მბრძანებელი, შემძლებელი; **ჯელმწიფება** – უფლება, ფლობა, შეძლება, მთავრობა, უფროსობა, ხელისუფლება (აბულაძე, 1973:568)), რომლებიც პირდაპირ კავშირში არიან ბრძანების, აკრძალვის, ნებართვის, უფლების ქონა/უქონლობის სემანტიკასთან, ასე მაგალითად: „**და ეტყოდეს: რომლითა ჯელმწიფებითა ამას იქმ, და ვინ მიგვა შენ ჯელმწიფებად ესე?**“ (მარკ. 11:28 C DE FG HIK); „**ჰრქუა მას პილატე... ანუ არა უწყია, რამეთუ ჯელმწიფებად მაქუს ჯუარ-ცუმად შენდა და ჯელმწიფებად მაქუს განტევებად შენდა**“ (ი. 19:10 DE FG HIK). **შდრ.: „ჯელ-მეწიფების განტევებად შენი**“ (იქვე, C); „**ხოლო რადთა უწყოდით, რამეთუ ჯელმწიფებად აქუს ძესა კაცისასა ქუეყანასა ზედა მიტევებად ცოდვათა**“ (მ. 9:6 DE FG HIK). „**რამეთუ ჯელმწიფე არს ძე კაცისა ქუეყანასა ზედა მიტევებად ცოდვათა მათთა**“ (იქვე, C).

### დეონტური სემანტიკის გამოხატველი მარტივი ზმნები ძველ ქართულში

ზოგადად, ძველ ქართულში ანალიზური და სინთეზური წარმოების ფორმები ერთნაირად დასტურდება როგორც თარგმნილ, ისე – ორიგინალურ ტექსტებში (ქავთარაძე, 1964: 165), თუმცა უკვე ძველ ქართულში შეინიშნება ანალიზური ფორმების სინთეზურით ჩანაცვლების ტენდენცია. ანალიზური წარმოება X-XI საუკუნეებიდან იწყებს სინთეზურ წარმოებაზე გადასვლას (ქავთარაძე, 1964: 162), რასაც ცხადყოფს ქართული ოთხთავის რედაქციათა ჩვენებები.

მოდალური სემანტიკის ანალიზურმა **ძალ-უც** ზმნამ სინთეზურ წარმოებაზე გადასვლისას საკუთარი სახელური ფუძისაგან სინთეზური ფორმები განივითარა (**უძლავს>შეუძლიან>შეუძლია**). სხვაგვარი ვითარება გვაქვს **ჯელ-წიფების** და **ჯერ-არს** ზმნების შემთხვევაში, მათ საკუთარი სახელური ფუძისაგან ნაწარმოები სინთეზური შესატყვისები არ მოეპოვებათ. მართალია, საშუალო ქართულის ძეგლებში დასტურდება **ჯელმწიფობს** სინთეზური ნასახელარი ზმნა (**ჯელ-წიფების>ჯელმწიფე-ჯელმწიფობს**), მაგრამ ეს ფორმა შესაძლებლობის სემანტიკისაგან მეტ-ნაკლებად განსხვავებულ შინაარსს გულისხმობს, **ჯელმწიფობს** ნიშნავს: მეფობს, განაგებს, მართავს (**ჯელმწიფება** – უფლება, ფლობა, შეძლება, მთავრობა, ხელისუფლობა (აბულაძე, 1973: 568)). ცხადია, ამ ზმნაში მოიაზრება შეძლებისა და უფლების ქონა, მაგრამ **ჯელმწიფობს** ზმნის უშუალო სინონიმური შესატყვისი არ არის **შეუძლია** ფორმა, რომელიც ძველ ქართულშივე განვითარდა **ძალ-უც** ზმნის სინთეზურ შესატყვისად: „**დაღათუ ვერ ძალ-უც აღდგომად და მიცემად, რამეთუ არს იგი მეგობარი მისი**“ (ლ. 11:8 C) **არა ეძლოს** (DE FG HIK). რაც

შეეხება **ჯერ-არს** ანალიზურ ფორმას, მის ნაცვლად ქართული ოთხთავის რედაქციებში რამდენიმე სინთეზური ვარიანტი იძებნება: „*რამეთუ ესრე ჯერ-არს ჩუნდა აღსრულებად ყოველი სიმართლს*“ (მ. 3:15 D FG). **შდრ.:** „*რამეთუ ესრე შეუნის ჩუნდა აღსრულებად ყოველისა სიმართლისა*“ (იქვე, C HIK); „*ესე საქმენი შეუნან მონანულთა, რადთა განმარტოვდეს და უზრუნველ იქმნეს ყოვლისაგანვე საქმისა მსოფლიოსა*“ (სწ. წმ. მამ. 195:25); „*ხამს, მიჯნური ხანიერი, არ მეძავი, ბილწი, მრუში*“ (ვეფხ. 25:1); „*ასრე გითხრა, სამსახური ჩემი გმართებს ამაღ ორად*“ (ვეფხ. 496:1)...

ამრიგად, მოდალური სემანტიკის მქონე მარტივი ზმნები ძველი ქართული ენის პერიოდიდანვე დასტურდება. ანალიზური წარმოების რთული ზმნები კი მოდალური სემანტიკის გამომხატველ უფრო ადრინდელ ლექსიკურ საშუალებებად უნდა მივიჩნიოთ, რომელთა ძალა საშუალო ქართულიდან თანდათან შესუსტდა, ახალ ქართულში კი მხოლოდ გარკვეული სტილისტური დატვირთვით, არქაიზაციის მიზნით გამოიყენებინან. საინტერესოა მარტივ ზმნათა გააქტიურების პროცესი საშუალო ქართულში, რაც, თავისთავად, ასახულია „ვეფხისტყაოსნის“ ენაში დეონტური სემანტიკის მქონე მარტივ ზმნურ ფორმათა მაგალითზე.<sup>6</sup>

**დასკვნა.** მოდალობა, როგორც მთქმელის დამოკიდებულება გამონათქვამისადმი, ენობრივი სისტემის ყველა დონეზე ვლინდება. ის შეიძლება გამოიხატოს გრამატიკული, ლექსიკური და ინტონაციური საშუალებებით. დეონტური მოდალობის გამომხატველ ლექსიკურ საშუალებას ძველი ქართული ენის საწყის ეტაპზე წარმოადგენდა რამდენიმე რთული ზმნა: **ჯერ-არს**, **თანა-უც**, **ძალ-უმს>ძალ-უც**, **ჯელ-ეწიფების>ხელ-ეწიფების**, ამათგან **ჯერ-არს** და **თანა-უც** საკუთრივ დეონტური მოდალური სემანტიკის გამომხატველია, **ძალ-უმს>ძალ-უც** მოგვიანებით ივითარებს დეონტურ მოდალურ სემანტიკას, **ჯელ-ეწიფების>ხელ-ეწიფების** კი დინამიკური მოდალობის პარალელურად დეონტურ მოდალურ სემანტიკაზე მიუთითებს მხოლოდ ბრძანებითი კილოს გამომხატველ კონსტრუქციებში. მოდალური სემანტიკის სინთეზური ზმნური ფორმების გამოყენების ფაქტი უკვე ძველ ქართულშივე დასტურდება. რთულ ზმნათა სინთეზური ფორმებით ჩანაცვლება ორი გზით წარიმართა: ერთ შემთხვევაში გვაქვს საერთო სახელური ძირის მქონე ანალიზური და სინთეზური ფორმები (**ძალ-უმს>ძალ-უც > უძლავს, შეუძლიან, შეუძლია**): სხვა შემთხვევებში კი რთულ ზმნებს ენაცვლება განსხვავებული ძირის სინთეზური ზმნები (**ჯელ-ეწიფება > უძლავს, შეუძლიან, შეუძლია, ეგების; ჯერ-არს > შეუნის, ღირს, ჯამს, მართებს, ეგულების**).

ძველ ქართულშივე დასტურდება დეონტური მოდალური სემანტიკის გამოხატვის გრამატიკული საშუალებებიც, ასეთია, მაგ., ე.წ. კატეგორიული მყოფადის გამოხატვა (*ყოფად არს, გამოსლვად ხარ, შეყურებად მიც, მოძულებად ისხენ...*) და სხვადასხვა ნაწილაკის მონაწილეობით მიღებული დეონტური კონსტრუქციები (**ნუ, არ(ა), -მცა**).

საბოლოოდ, დეონტური მოდალობა როგორც სემანტიკური ჯგუფების, ისე გამომხატველი საშუალებების თვალსაზრისით, მრავალფეროვნადაა წარმოდგენილი ძველი ქართული ენის თარგმნისა და ორიგინალურ ძეგლებში, ეს მრავალფეროვნება ასახულია საშუალო ქართულის ტექსტებშიც გამომხატველ საშუალებათა მეტ-ნაკლები ცვლილებით: **I და II ბრძანებითის** მწკრივები საშუალო ქართულში პროდუქტიულობით აღარ ხასიათდება ქართული ენის მწკრივთა სისტემაში ასპექტის კატეგორიის ცვლილებით გამოწვეული მთელი რიგი მოვლენების გამო, **რთული ზმნები** ძველ

<sup>6</sup> იხ. „დეონტური მოდალური სემანტიკის მქონე ზმნური ფორმების გამოხატვა "ვეფხისტყაოსნის" ინგლისურ თარგმანებში“ (მარჯორი უორდროპის, ლინ კოფინისა და დოდონა კიზირიას თარგმანების მიხედვით), მ. ღამბაშიძე, სტატია გადაცემულია დიგიტალური ჰუმანიტარიის აკადემიის რეცენზირებადი ელექტრონული ბილინგვური სამეცნიერო ჟურნალის, „მილენიუმი“, პირველ ნომერში გამოსაქვეყნებლად.



ქართულშივე კარგავენ ძალას და საშუალო ქართულში უკვე იშვიათად გამოიყენებიან, „კატეგორიული მყოფადის“ ფორმები ვითარებითში დასმული მასდარის ნაცვლად მიმდებური კონსტრუქციითა წარმოდგენილი, დეონტური სემანტიკის მქონე მარტივ ზმნათაგან ნაწილი დღეს ლექსიკურ არქაიზმად იქცა (შუენის, ეგების, ჯამს/ხამს, მართებს), თუმცა საშუალო ქართულის დონეზე მათი გამოყენება საკმაოდ ხშირია. რაც შეეხება დეონტური სემანტიკის გამომხატველ ნაწილაკებს, -მცა ნაწილაკის გამოყენება ძველი ქართულის დამლევს იზღუდება ასპექტისა მყოფადის წარმოებაში მომხდარი ცვლილებების გამო, ნუ და არ ნაწილაკები კი ძველი ქართული ენის პერიოდიდან მოყოლებული დღემდე აქტიურად გამოიყენება დეონტური სემანტიკის გამომხატველ კონტექსტებში.

### შემოკლებანი

B – ბაქარის ბიბლია;

C – ადიშის ოთხთავი;

DE – ჯრუჭისა და პარხლის ოთხთავები;

FG – ქართული ოთხთავის ეფთვიმესეული რედაქცია;

G – გელათის ბიბლია;

HIK – ქართული ოთხთავის გიორგისეული რედაქცია;

J – იერუსალიმის ბიბლია;

O – ოშკის ბიბლია;

S – მცხეთის ბიბლია;

ვეფხ. – ვეფხისტყაოსანი;

მამ. სწ. – მამათა სწავლანი;

მამ. ცხ. – მამათა ცხოვრება;

სწ. წმ. მამ. – სწავლანი წმიდათა მამათანი;

ქართ. სამართ. ძეგლ., II – ქართული სამართლის ძეგლები, ტომი II;

ქართ. სამართ. ძეგლ., III – ქართული სამართლის ძეგლები, ტომი III;

ქრესტ. I – ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, I;

ძვ. ქართ. აგ. ძეგ. I – ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, I;

### გამოყენებული ლიტერატურა:

აბულაძე, ი. (1973). *ძველი ქართული ენის ლექსიკონი*. თბილისი: გამომცემლობა „მეცნიერება“.

გაჩეჩილაძე, პ. (1960). კვლავ -მცა ნაწილაკისათვის. *იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება*. ტ. XII. 241-253.

დანელია, კ. (1998). *ნარკვევები ქართული სამწერლობო ენის ისტორიიდან*. ტ. I. თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

კოტინოვი, ნ. (1978). -მცა ნაწილაკიანი სინტაქსური კონსტრუქციის ევოლუციისათვის ქართულში. „*მაცნე*“. *ენისა და ლიტერატურის სერია*. N 1. 105-111.

კოტინოვი, ნ. (1986). *კილოს კატეგორია და სინტაქსის ზოგიერთი საკითხი ქართულში*. თბილისი: გამომცემლობა „განათლება“.

ნინუა, გ. (1968). *ბრძანებითი კილო ქართულ ენაში*. სადისერტაციო ნაშრომი ფილოლოგიურ მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის



- მოსაპოვებლად. თბილისი. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი.
- ოქროპირიძე, ნ. (1962). იმპერატიული მოდალობის გამოხატვის ლექსიკური საშუალებანი ქართულ ენაში. ნ. ბარათაშვილის სახელობის გორის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები. ტ. VII. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა. 213-220.
- ღამბაშიძე, მ. (2017). დინამიკური მოდალობის გამოხატველი „მალ-უც“ ზმნა ძველ ქართულ სამწერლობო ენაში. *ენათმეცნიერების საკითხები*. თბილისი. 222-235.
- ღამბაშიძე, მ. (2022)ა. *დეონტური მოდალობის სემანტიკის მქონე ზმნური ფორმების გამოხატვა „ვეფხისტყაოსნის“ ინგლისურ თარგმანებში (მარჯორი უორდროპის, ლინ კოვინისა და დოდონა კიზირიას თარგმანების მიხედვით)*. სტატია გადაცემულია დიგიტალური ჰუმანიტარიის აკადემიის რეცენზირებადი ელექტრონული ბილინგვური სამეცნიერო ჟურნალის, „მილენიუმი“, პირველ ნომერში გამოსაქვეყნებლად.
- ღამბაშიძე, მ. (2022)ბ. „ჯერ-არს ყოფად“ და „ყოფად არს“ ტიპის აღწერითი წარმოების ურთიერთმიმართებისათვის. სტატია გადაცემულია დასაბეჭდად „ქართველური მემკვიდრეობის“ 2022 წლის ნომრისთვის.
- ქავთარაძე, ი. (1964). ზმნის აღწერითი ფორმების ორგანულით შეცვლის ისტორიიდან ქართულში. *იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება*. ტ. XIV. 161-175.
- ქავთარაძე, ი. (1971). აღწერითი მყოფადი და ნამყოს ერთი სახეობა ძველ ქართულში. *მაცნე. ენისა და ლიტერატურის სერია*. N 1. 129-141.
- შანიძე, ა. (1976). *ძველი ქართული ენის გრამატიკა*. თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- ჯორბენაძე, ბ. კობახიძე, მ. ბერიძე, მ. (1988). *ქართული ენის მორფემებისა და მოდალობის ელემენტების ლექსიკონი (მასალები ქართული ენის სისტემატური კურსისთვის)*. თბილისი: გამომცემლობა „მეცნიერება“.
- Bybee, J. Perkins, R. Pagliuca, W. (1994). *The Evolution of Grammar, Tense, Aspect And Modality In The Languages Of The World*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Coates, J. (1983). *The semantics of the modal auxiliaries*. London.
- Haan, F. de (2004). *Typological approaches to modality*.
- Lyons, J. (1977). *Semantics*. University of Cambridge. Publisher: Cambridge University Press.
- Palmer, F. R. (1997). *The English Verb*. second edition, Longman Linguistics Library.
- Palmer, F. R. (1999). *Modality and the English Modals*. Longman.
- Palmer, F. R. (2001). *Mood and Modality*. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Portner, P. (2009). *Modality*, Oxford University Press.
- Sharashenidze, N. Advadze, M. Ghambashidze, M. (2019). The Interaction of Modality and Negation in the Georgian Language. *Bulletin of The Georgian National Academy of Sciences*. vol. 13. no. 2. 115-122.
- Traugott, E. C. (2011). Modality from a historical perspective. *Language and Linguistics Compass* 5/6.
- Wymann, A. Th. (1996). *The Expression of Modality in Korean*. Bern.

## REFERENCES:

- Abuladze, I. (1973). *Dzveli kartuli enis leksik'oni [The lexicon of the Old Georgian]*. Tbilisi: Publishing House "Metsniereba".
- Gachechiladze, P'. (1960). K'vlav –mtsa nats'ilak'isatvis [For Kvlav-mtsa particle]. *Iberiu-k'avk'asiuri enatmetsniereba [Iberian-Caucasian Linguistics]*. XII. 241-253.
- Danelia, K'. (1998). *Nark'vevebi kartuli samts'erlobo enis ist'oriidan [Researches from the history of the Georgian literary language]*. I. Tbilisi: Tbilisi University Publishing House.
- K'ot'inovi, N. (1978). –mtsa nats'ilak'iani sint'aksuri k'onst'ruktsiis evolutsiisatvis kartulshi [For the evolution of the Syntax construction of "mtsa" particle in Georgian language]. "Matsne". *Enisa da lit'erat'uris seria ["Matsne". The series of language and literature]*. N 1. 105-111.
- K'ot'inovi, N. (1986). *K'ilos k'at'egoria da sint'aksis zogierti sak'itkhi kartulshi [The category of dialects and some aspect of syntax in Georgian language]*. Tbilisi: Publishing House "Ganatleba".
- Ninua, G. (1968). *Brdzanebiti k'ilo kartul enashi [Imperative mood in Georgian Language]*. Doctoral dissertation for receiving the scientific degree in Philological sciences. Tbilisi: The Institute of Manuscripts after K. Kekelidze of Academy of Sciences of Georgian SSR.
- Okrop'iridze, N. (1962). Imp'eratiuli modalobis gamokhat'vis leksik'uri sashualebani kartul enashi [Lexical ways of expression of imperative modality in Georgian language]. *N. Baratashvilis sakhelobis Goris sakhelmts'ipo p'edagogiuri inst'it'ut'is shromebi [Collection of works of of Gori State Pedagogical Institute after N. Baratashvili]*. VII. Tbilisi State University Publishing House. 213-220.
- Ghambashidze, M. (2017). Dinamik'uri modalobis gamomkhatveli "dzal-uts" zmna dzvel kartul samts'erlobo enashi [The verb "Dzal-uts" used for expressing the dynamic modality in old Georgian literaray language]. *Enatmetsnierebis sak'itkhebi [The issues of Linguistics]*. Tbilisi. 222-235.
- Ghambashidze, M. (2022) a. *Deont'uri modaluri semant'ik'is mkone zmnuri pormevis gamokhat'va "vepkhist'q'aosnis" inglisur targmanebshi (Marjori Uordrop'is, Lin K'opinisa da Dodona Kizirias targmanebis mikhedvit) [ (The expression of the semantic formed verbs of deontic modality in the Englis-language translations of the „Knight in the Panther's Skin“(As according to the translation of Marjory Wardrop, Lyn Coffin and Dodona Kiziria)]*. The article is submitted for publication to the electronic bi-lingual, peer-reviewed scientific journal "Millennium" of the Academy of Digital Humanities
- Ghambashidze, M. (2022)b. *"jer-ars q'opad" da "q'opad ars" t'ip'is ts'armoebis urtiertmimartebisatvis ["Jer-ars kopad" and "Kopad-ars" descriptive formulation for interdependence]*. The article is submitted for publication in the 2022 issue of "Georgian Heritage"
- Kavtaradze, I. (1964). Zmnis aghts'eriti pormevis organulit shecvlis ist'oriidan kartulshi [From the history of replacing of the descriptive form of verb into organic form]. *Iberiu-k'avk'asiuri enatmetsniereba [Iberian-Caucasian Linguistics]*. XIV. 161-175.
- Kavtaradze, I. (1971). Aghts'eriti mq'opadi da namq'os erti sakheoba dzvel kartulshi [One variety of descriptive future and past tenses in old Georgian language]. *Matsne. Enisa da lit'erat'uris seria ["Matsne" Series of Language and Literature]*. N1. 129-141.
- Shanidze, A. (1976). *Dzveli kartuli enis gramat'ik'a [The grammar of Old Georgian Language]*. Tbilisi: Tbilisi University Publishing House.
- Jorbenadze, B. K'obakhidze, M. Beridze, M. (1988). *Kartuli enis morpemevisa da modaluri element'ebis leksik'oni (Masalebi kartuli enis sist'ematiuri k'ursistvis) [The lexicon of*

- morphemes and modality elements of Georgian language (Collection for the systematic course of Georgian language)].* Tbilisi: Publishing House “Metsniereba”.
- Bybee, J. Perkins, R. Pagliuca, W. (1994). *The Evolution of Grammar, Tense, Aspect And Modality In The Languages Of The World.* Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Coates, J. (1983). *The semantics of the modal auxiliaries.* London.
- Haan, F. de (2004). *Typological approaches to modality.*
- Lyons, J. (1977). *Semantics.* University of Cambridge. Publisher: Cambridge University Press.
- Palmer, F. R. (1997). *The English Verb.* second edition, Longman Linguistics Library.
- Palmer, F. R. (1999). *Modality and the English Modals.* Longman.
- Palmer, F. R. (2001). *Mood and Modality.* Second edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Portner, P. (2009). *Modality,* Oxford University Press.
- Sharashenidze, N. Advadze, M. Ghambashidze, M. (2019). The Interaction of Modality and Negation in the Georgian Language. *Bulletin of The Georgian National Academy of Sciences.* vol. 13. no. 2. 115-122.
- Traugott, E. C. (2011). Modality from a historical perspective. *Language and Linguistics Compass* 5/6.
- Wymann, A. Th. (1996). *The Expression of Modality in Korean.* Bern.